

ANATOLE FRANCE

* La tolérance est la vertu des siècles
sans foi.

Montalembert

SZERETTÉK őt az istenek, Ott álltak bölcsőjénél és sorra kegyesen megajándékozták a földi boldogság kincseivel, boldog hosszú étellel, finom szellemmel s a legnagyobb, de legfájdalmasabb ajándékkal: a művészettel.

És ő, a jó varázsló, viszonzásul megemelve bűvös pálcáját, visszavarázsolta a hűs ligetekbe a lenge nimfákat, a huncut faunokat, a vén fák odvas törzseibe az erdei manókat. Szeretett mesélni e furcsa lelkű lényekről, kik érezve halódni bűvös erejüket, riadva menekültek az emberlakta vidékekről, mert ott ragyogott már a kereszt tiszteletreméltó jele. Szerette az istenek és félistenek letűnt világát, hirdette koruknak életbölcsességét és mély áhítattal állt meg a Szépség és Harmónia világa előtt. Lelke bár teleszította magát a változó kultúrák lelkével, mégis egész életén át az antik kultúrát, Epikurnak és Horatiusnak derült életbölcsességét hirdette, ő volt Európában a derült, nyugodt mosoly.

Gyönyörűen kiteljesedett élet volt az övé. Első regénye túl az emberélet útjának felén jelent meg és innentől egyenletesen emelkedő ívben fejlődött írói pályája. Az ív emelkedésében sehol semmi törés; s a gazdag őszben érlelődtek meg a legdúsabb gyümölcsök.

Magas művészetének méltatása túllépné e folyóirat korlátait és kereteit. De France nemcsak regényíró, hanem filozófus, vagy még inkább moralista volt; a világirodalomban páratlanul álló határkombináció. S ha a filozófus és moralista oly nagy művésszel párosul, mint Anatole France, ott igen erős hatásra lehetünk elkészülve. Valóban ő korának a szó nemes értelmében vett leginternacionálisabb írója s hatása csak Voltaire-éhez hasonlítható. Nem az irodalomra gyakorolt hatására gondolunk, az oly regényírónál, mint France, akinél a par excellence utánozható regényírói készségek mellett és gyakran túlnyomórésztben egyéb értékek jelentkeztek, elenyészően kevés. Az ilyen író utánozhatatlan, egyszeri jelenség. S ez a kérdés irodalomtörténeti probléma lenne. Mert mindaddig, amíg a művész csak az irodalomra hat, gazdagítva annak kincseit, csupán az irodalomtörténést vagy esztétikust érdekli.

De France, a filozófus és moralista, az irodalom zárt kereteit szétfeszítve a tömegek hitére, gondolkodásmódjára, meggyőződésére hatott. A társadalom sűrű szövevényébe mint valami finom illatú parfüm mélyen szívódott be az ő gondolatvilága. S így az esztétikus mellé odaszegődik a társadalomtudós is,

kinek feladata lesz kimutatni, hogyan és miért hatott Anatole France, a *regényíró*, a társadalomra. Tudjuk, hogy ő volt korának egyik legnépszerűbb írója és itt lenne helye megvizsgálni népszerűségének okát. Természetesen legtöbbször a nagy népszerűség nem esik egybe az irodalmi értékkel és ismeretes, hogy a népszerű írók rendszerint nem művészi, hanem egyéb más eszközökkel „dolgoznak“. De Anatole Francénál a kettő, a művészi érték és a népszerűség csodálatos módon esik egybe és népszerűsége annál inkább csodálatos, mert hiányozlak önála a szokásos regényírói készségek: a nagy fantázia, az érdekes meseszöveg.

A regényíró emberi szenvedélyek, sorsok összeütközését írja le, a lélek ismeretlen mélységeibe világít, annak természetrajzát adja. A regényalakok így szükségszerűen nem típusok, de egyének lesznek. France regényeiben alig van cselekmény, nem rajzol lelkeket — s ebben igazi francia —, hanem a lelkiállapot szónoki fejtegetését adja; egy-egy retorikai tétel kidolgozását. Nem rajzol embereket, hanem megérteti őket. Alakjai épen ezért nem egyének, de típusok, nem érző, csak gondolkodó emberek, mindegyik egy-egy világnézet vagy társadalmi osztály képviselője. És France szívesen nyúl vissza a történelem ama korszakaiba, melyekben a legélesebben kerülnek szembe az ellentétes felfogások. Regényeiből hiányzik mindaz, ami a nagy népszerűséget megmagyarázná és így ennek okát másban kell keresnünk.

Hiszen France munkái nem is nevezhetők a szó megszokott értelmében regényeknek. Tele vannak elmélkedésekkel, örökké aktuális témákról; elmélkedésekkel a vallásról, a tudományról, az államról, olyan kérdésekről, melyek nem a művészet, hanem a tudomány területén otthonosak.

A művészetnek és tudománynak ilyen összekeveredése rendszerint a siker és a népszerűség akadálya. De France-nál épen e látszólagos nehézségekben van elrejtve népszerűségének titka. Mert ezekben az elmélkedésekben nyilvánult meg és ismert önönmagára a század. Azok közé az írók közé iartozik, kik nem a koruk előtt járnak, hanem mélyen benngyökereznek korukban, kik által legtisztábban és legteljesebben nyilvánul meg annak lelke. Népszerű volt, mert kifejez e kora világfelfogását. És ez egyúttal hatásának oka is. Hatott, mert csak hangot adott a társadalomban már meglévő, de még néma világfelfogásnak. Művein keresztül ismert önönmagára az egyes ember. Mint Rousseau a XVIII-ik század embereinek, miként Oswald Spengler a háború utáni tragikus Európának legmonumentálisabb kifejezője, úgy volt Anatole France a háborút megelőző korszak világvárosi emberének megszólaltatója. Önála már a nagyvárosi ember világfelfogásának hangját halljuk, ki elszakadva sok mindentől, létének gyökereitől, a civilizációba hanyatló kultúrák jelensége. France ennek az embertípusnak *representative man*-je s őt jellemezve jellemezzük egyúttal korának nagyvárosi emberét is. De itt vigyáznunk kell arra, nehogy abba a hibába essünk, hogy olyan vonásokat is tulajdonítsunk a mai embernek, melyek csak France-ot illetik. E veszedelmen keresztül segít minket az, hogy a kor szelleméről van már egy előzőleg megalkotott fogalmunk — hiszen enélkül feladatunk megoldhatatlan lenne — és France műveiben ennek a fogalomnak csak tisztultabb és teljesebb tartalmát kapjuk. Hasonló ő ahhoz az erős fénysugárhoz, mely keresztülhatolva az üveglemezen, tisztábban és élesebben vetíti elénk a lemez rajzát és színeit.

Milyen álláspontot foglal el France és vele együtt a nagyvárosi ember az étellel, a kultúra ériekéivel szemben? Röviden, mi a lényege világfelfogásuknak? Ami első pillantásra szembeszökő, az, hogy France gyakran a legellentmondóbb elveket hirdeti és célunk a csalóka és változó e fölszíne mögött megialálni a változatlant. De világfölfogásának épen ez az elvtelenség a lényege, ő a szkeptikus, ki nem áll szilárd ponton, hanem lebeg a dolgok fölött. A tagadó tagadásával állít is már valamit, de France nem tagad, hanem csak sorra veszi az értékeket; az emberi alkotásokat és kimutatja, hogy mindegyik üres. France szkepticizmusa és iróniája a hanyatló kultúra egyik tipikus jelensége. Nagy múlt áll mögötte és ez óvatosságra inti. Az emberiség annyi sok dologban hitt, amiről a történelem kimutatta, hogy tévedés, egy hitnek, egy fölfogásnak sem szabad tehát magunkat teljesen odaadni! Ez egyúttal a világvárosi embernek attitűdje is, ki elszakadva a természettől, a hittől, nem oldódik fel egy egységesebb világfelfogásban — mint a kultúrák embere —, hanem fölényesen tekint le az emberi élet nagy értékeire, a vallásra, a tudományra, a művészetre, az államra. Fölényesen tekint le reájuk, nem akar, de nem is tud már hinni ezekben. Vallástalan, de másban a vallásos érzést a szentimentalizmus bizonyos érzésével tiszteli. A vallásos hittel szemben elfoglalt ezt az álláspontot megkapjuk France-ban, aki sokszor dolgozta fel a középkori legendákat, de olvasva történeteit, lehetetlen nem érezni, hogy ő már nem a hívó, hanem az esztéta szemével nézi őket.

A civilizációk emberéből hiányzik a hit, épen ezért nem alkotó, csak bíráló. Nem hisz a vallásban, de a tudományban sem. A tudomány a dolgok igazi lényegéről nem mond semmit, csak a dolgok közötti összefüggésre tanít minket. A művész, a nagy rendszeralkotó filozófus a kultúrák embere — a dilettáns a civilizációé. A dilettantizmusban kell keresnünk France írói egyéniségének döntő vonását. Tág intelligenciájával át akarja fogni az egész emberi életet, kíváncsi érdeklődéssel járja az eszmék birodalmát, érdeklődik, de már nem hisz. Nem oldódik fel egyikben sem, de kíváncsian forgatja őket, gyönyörködik bennük és már nem az igazság, hanem a szépség mértékét alkalmazza.

France hatása romboló volt, de romboló volt kora is. Ő, ki mélyen bentgyökerezett korában, azokhoz a növényekhez hasonlítható, melyek a mocsári talajból felszálló bomló anyagokat színek és illatok kábító pompájában virágoztaták ki.

Torma Domokos.